

EBÛ BEKR İBN EBÎ ŞEYBE VE BUHÂRÎ İLE İLİŞKİSİ*

Yrd. Doç. Dr. Nihat YATKIN**

ÖZET

159-235/775-849 yılları arasında yaşamış olan İbn Ebî Şeybe, yüzlerce sahâbînin gelip yerleştiği ve Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetini taşıdığı Kûfe ve Basra ile, zamanın en önemli ilim merkezlerinden Bağdat bölgesinde yetişen büyük muhaddislerdendir. Aynı zamanda müfessir de olan İbn Ebî Şeybe, başta hadîs olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eserler kaleme almıştır.

Onun en önemli eseri, birçok nüshası günümüze gelen *Musannef*'idir. Konularına göre tertib edilmiş olan eser, yedi bini *merfû* olmak üzere otuz sekiz bin civarında hadîs ihtiva etmektedir. Eser, sonraki dönemlere metot ve rivâyet açısından önemli ölçüde etki etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Muhaddis, Buhârî.

ABSTRACT

Abu Bakr Ibn Abi Shayba and his Relation with Bukhari

Ibn Abi Shayba who lived between 775 and 849 (159 and 235 H.) was one of the famous traditionists who grew up in Baghdad, Kufa and Basra, which were important scientific centers where many friends of the Prophet had settled down and carried the tradition of the Prophet. At the same time, he was commentator of the Qur'an and

wrote many books on islamic sciences, especially on hadith that is the tradition of the Prophet Muhammad.

The most important and famous book belonging to him is the “Musannaf”, whose many manuscript copies have reached us. The work which was ordered according to the subjects contain 38000 traditions, 7000 of which were “marfu’”. The book has been influential on tho works written in later periods both methodologically and narratively.

Key Words: Ibn Abi Shayba, Musannaf, Muhaddith, Bukhari.

1- İbn Ebî Şeybe

Künyesi Ebû Bekr¹ olan Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, kaynakların ekserisinde Kûfe’li olarak tanıtılmışsa da, aslen Vâsıt’lı olup² h. 159 senesinde doğmuştur.³ Özellikle hadîs ilmi ile uğraşan, ilim ehli bir aileye mensuptu.⁴ Dedesi İbrahim b. Osman, Vâsıt kadısı

* Makalede müellifin hayatı, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu’l-Musannef’i* isimli, basılmamış doktora tezimizden özetlenmiş, Buhârî ile ilişkisi ise genişletilerek ve tahkik edilerek yeniden ele alınmıştır.

** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı.

¹ ed-Dehlî, Abdülaziz b. Şah Velîyyullah, *Bustânü’l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, DİB Yay., Ankara 1986, s. 98.

² el-Kettânî, Muhammed b. Ca’fer, *er-Risâletü’l-Müstatrafe li- Beyâni Meshûri Kütübi’s-Sünneti’l-Müşerrefe*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986, s. 40.

³ el-Bağdâdî, Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, tsz., X, 66; Sezgin, M. Fuad, *Geschichte des Arabischen Schriftums (GAS)*, Leiden 1967, I, 108; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifin Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*, Matbaatü’t-Terakkî, Dımaşk 1961, VI, 107; Nur Seyf, Ahmed Muhammed, *Mevsûatü’l-Hadâreti’l-İslâmiyye*, Ammân 1993, 2. Baskı, s. 120; Ch. Pellat, “İbn Abi Shayba”, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden 1971, III, 692.

⁴ ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A ‘lâmi’n-Nübelâ*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, 4. Baskı, XI, 122; Nur Seyf, *a.g.e.*, s. 120; Ch. Pellat, *a.g. mad.*, III, 692.

idi⁵ ve adaletiyle meşhur olmuştu. Ancak hadîs ilminde zayıf oluşu, hadîslerine itibar edilmemesine yol açmıştı.⁶ Hârûn er-Reşîd'in hilâfeti döneminde vefat etmişti.⁷ Babası Muhammed (ö.182/798) ise Fars kadısı idi ve orada vefat etmişti. Hadîs rivayetinde sika ve güvenilir idi.⁸ Künyesi Ebû Şeybe olan bu zat, geride Ebû'l-Hasen b. Ebî Şeybe, Ebû Ca'fer b. Ebî Şeybe ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe isimli üç ilim ehli evlat bırakmıştı⁹ ki, onların içinde en güvenilir ve en bilgilisi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe idi.¹⁰

Doğduğu Vâsıt şehri, Hicrî ilk asırda hiçbir ilmî faaliyete sahne olmamıştı. Basra ve Bağdat gibi çok önemli iki merkezin arasında bulunmasına rağmen, daha sonraki asırlarda da, diğer Irak şehirleri ölçüsünde bir ilim merkezi hüviyetini elde edememişti. Burada yetişen muhaddisler de, hayatlarının önemli bir bölümünü Basra ve Bağdat'ta geçirmeyi tercih etmişlerdi.¹¹ Bu yüzden İbn Ebî Şeybe de, muhtemelen Vâsıt'ta fazla kalmayıp Kûfe'ye yerleştiğinden dolayı Kûfe ehlinde sayılmıştır.

Çocukluğu ve daha sonraki hayatı hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda çocuk yaşlarda tahsiline başladığı belirtilmektedir.¹² İlk hocalarından Kûfe kadısı Şerîk b. Abdillâh

⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1966, VI, 384.

⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarif, Haydarabad 1910, VI, 2.

⁷ Nur Seyf, *a.g.e.*, s., 120.

⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 383-384.

⁹ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 123.

¹⁰ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 122.

¹¹ Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asır İslâm Coğrafyasında Hadîs*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 227.

¹² ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 122; Nur Seyf, *a.g.e.*, s. 120.

(ö.177/793)'tan hadîs almaya başladığında henüz ondört yaşında idi.¹³ Halbuki bu durum, çocuklarına, yirmi yaşından önce hadîs almalarına müsaade etmeyen Kûfe ehlinin örfüne uygun düşmemekteydi.¹⁴ Bu ayrıcalığı elde etmesi, hafızasının güçlü ve geniş olmasına bağlanabilir. Nitekim hafızasının kuvvetliliği ve ezberlediklerinin çokluğu darb-ı mesel haline gelmişti.

Önce Kûfe'deki muhaddislerden hadîs aldı. Sonra Basra'ya gelerek buranın hocalarından¹⁵ ve daha sonra Bağdat muhaddislerinden hadîs yazdı. Aynı şekilde hadîs rivayeti için Hicâz, Irak ve Şam bölgelerine yolculuklar yaptı.¹⁶ Hayatının son günlerini Bağdat'ta geçirdi.¹⁷ Rüsâfe Mescidi'nde ders verirdi ve bu derslerini kalabalık bir grup takip ederdi.¹⁸

Abbâsîlerin ilk dönem halifelerinden Hârûn er-Reşîd, Muhammed el-Emîn, Abdullah el-Me'mûn, el-Mu'tasım Billah, Vâsık ile, ikinci dönem halifelerinden Mütevekkil zamanında yaşamıştır (159-235/775-849). el-Me'mûn'un hilâfeti (198-218/813-830), özellikle ilim adamları için en sıkıntılı bir dönem olmuştur. Mu'tezîle'nin saraya kadar götürüp benimsettiği "Kur'ân'nın mahlûk olduğu" düşüncesine destek olan el-Me'mûn, kadıların ve muhaddislerin imtihana tabi tutulmaları talimatını vererek *mihne*

¹³ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 122; Nur Seyf, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dîmaşk 1986, s. 129.

¹⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 413.

¹⁶ Nur Seyf, *a.g.e.*, s. 121; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1889, I, 596.

¹⁷ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 66; Sezgin, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 67; ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 125; es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târihu'l-Hulefâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 277; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 213.

dönemini başlatmıştı.¹⁹ Çok sayıda ilim adamını sıkıntı ve eziyetlere maruz bırakan el-Me'mûn dönemi, aynı zamanda yoğun ilmî faaliyetlere de sahne olmuştu.²⁰

İbn Ebî Şeybe'nin, Kûfe kadısı Şerîk b. Abdillâh, Ebu'l-Ahvas (ö.179/795), Sufyân b. Uyeyne (ö.198/813), Cerîr b. Abdilhamid (ö.182/798) vb. alimlerden hadîs ilimleri yönünden faydalandığı belirtilmektedir.²¹ Diğer taraftan, *Musannef*'inde en çok hadîs aldığı hocalarından bir kısmı şunlardır: Veki' b. el-Cerrâh (ö.197/812), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/813), Abdullâh b. Numeyr (ö.234/848), İbn Uleyye (ö.193/808), Abdullâh b. el-Mübârek (ö.181/797), Affân b. Müslim (ö.220/835), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), Yezîd b. Hârûn (ö.206/821) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/813).

İbn Ebî Şeybe, 235/849 senesinde Kûfe'de vefat etmiştir.²²

İbn Ebî Şeybe muhaddîs, müfessir, fakîh ve tarihçi²³ olarak tanıtılmakta, edebiyat ve coğrafya dallarında da otorite kabul edildiği belirtilmektedir.²⁴

Hadîs ilminin önde gelenlerindendi. Kaynaklarda, özellikle

¹⁹ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Târîh*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1978, X, 221.

²⁰ Bkz. Sakallı, Talat, "Halife Me'mûn ve Hadîsçilerle Olan Münasebetleri I-II", *EÜİFD*, sy. VI (1989), s. 245-270; sy. VII (1990), s. 113-131.

²¹ ed-Dehlevî, *a.g.e.*, s. 99.

²² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 66; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956, II, 432-433; *Siyer*, XI, 123; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 2-3; ed-Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Matbaatü'l-İstiklâlî'l-Kübrâ, Kahire 1972, s. 246.

²³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 69; ez-Zehebî, *Siyer*, XI, 125; *Tezkire*, II, 433; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, I, 246; İbn Kesîr, *a.g.e.*, X, 221; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107.

²⁴ Şemseddin Sâmi, *a.g.e.*, I, 596.

hadîslerin müzakeresi, rivayeti ve kitaplaştırılması hususlarındaki meziyetlerinden bahsedilmektedir.²⁵ Hadîsleri sağlam bir şekilde ezberlerdi.²⁶ Maktu' hadîsleri çok iyi bilirdi.²⁷ Onunla ilgili övgülerden bir kısmı şunlardır:

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 222/837) diyor ki; “Hadîs ilmi dört kişiye varıp dayanır; birincisi Ebû Bekr İbn Ebî Şeybedir ki o, hadîsi en güzel serdeden, tasnif ve düzene koyandır...”²⁸

Sâlih b. Muhammed Cezere (ö. 279/892) da şöyle der: “Benim yetiştiğim alimlerden, hadîsi ve ilelini en iyi bilen Alî b. el-Medîni (ö.234/848), yaşlıların hatalarını en iyi tesbit eden Yahya b. Maîn, hafızası en kuvvetli olanı da Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe idi.”²⁹

İbn Ebî Şeybe'nin, “*En az yirmibin hadîsi imlâ yoluyla yazdırmayan birine hadisçi denilmez.*”³⁰ görüşü bize, hadisçiliği hakkında yeterli bilgi vermektedir, kanaatindeyiz. Çünkü hadîslerin nakledilmesinde en üstün usûl olduğu kabul edilen *imlâ* sistemi, onun nazarında önemli bir yer tutmuş ve belki de hadîsleri alıp verdiğinde bu yola daha çok başvurmuştur, diyebiliriz. Ayrıca İbn Ebî Şeybe, ilk *Evâil* yazarlardan olması³¹ ve yine ilk defa onun teşebbüsü ile *kazâi*

²⁵ ed-Dehlevî, Abdülaziz, *a.g.e.*, s. 99; el-Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasen, *en-Nüketü'r-Tarîfe fi'r-Tahaddüs'an Rudâdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, Matbaatü'l-Envâr, Kahire 1356, s. 3; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 213.

²⁶ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 70; ez-Zehebî, *Siyer*, XI, 125; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 4; ed-Dehlevî, *a.g.e.*, s. 99.

²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 4.

²⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, XI, 124; *Tezkire*, II, 433; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 3-4.

²⁹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 70; ez-Zehebî, *Siyer*, XI, 125; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 4.

³⁰ es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1983, 8. Baskı, I, 26; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, DİB Yay., Ankara 1976, s. 9.

³¹ Bkz. Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 94.

hadîslerden müteşekkil *Kitâbü Akdiyeti Resûlillah*³² adıyla küçük bir mecmua, bundan sonra daha büyük ve daha çok *kazâi* hadîsleri içine alan diğer mecmuaların meydana gelmesine saik olması ile dikkat çekmektedir³³.

Güvenilirliği hususunda, bir iki istisna³⁴ dışında bütün kaynaklar İbn Ebî Şeybe'nin itimada şayan bir muhaddis olduğunda müttefiktirler. 'Son derece güvenilir', 'benzeri yok', 'güvenilir', 'hüccet', 'hâfız', 'zâbit', 'sadûk' vb. vasıflarla anılmaktadır.³⁵

Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh isminde bir eserinin olması,³⁶ 125 meselede, sahîh hadîslere muhalefet ettiği gerekçesiyle Ebû Hanîfe'ye itiraz etmesi,³⁷ ve aynı zamanda *kâdî* ve *fakîh* unvanları ile anılmış olması, İbn Ebî Şeybe'nin, fıkıh ilmiyle de yakînen ilgilendiğini göstermektedir.

Hanefî Mezhebi'ne mensup olduğu belirtilmekte³⁸ ise de, atıfta bulunulan kaynakta³⁹ böyle bir bilginin yer almaması, Ebû Hanîfe'ye

³² Adı geçen mecmua, *Musannef* in bölümlerindedir.

³³ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, AÜİF Yay., İstanbul 1959, s. 151. Örnek olarak bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Ferec el-Kurtubî, *Akdiyeti Rasûlillah*, Dâru Erkâm, by., 1998, s. 180 (İbnü'l-Ferec, mezkûr eserini kaleme almaya, İbn Ebî Şeybe'nin bu mecmuasının sevk ettiğini belirtmektedir).

³⁴ Bkz. el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 68; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Fıkr, tsz., II, 490.

³⁵ ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, 490; *Siyer*, XI, 123; *Tezkire*, II, 433; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhayy el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbarî men Zeheb*, Dâru'l-Müeyssere, Beyrut 1979, II, 85; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 71; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 3; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 246; el-Kevserî, *a.g.e.*, s. 3.

³⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Ravâiu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz., s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107.

³⁷ Bkz. el-Kevserî, *a.g.e.*, s. 4 vd.

³⁸ Bkz. Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 213.

³⁹ Sandıkçı'nın atıfta bulunduğu kaynak: İsmail Paşa, el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, nşr. Kilisli Rifat Bilge-İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl, MEB Yay., İstanbul 1951-1955, I, 440.

reddiye yazmış olması, yaşadığı dönemin fıkıh mezheplerinin doğuş ve teşekkül dönemine rastlaması, bu dönemdeki büyük muhaddislerin genelde mutlak müctehid olmaları ve kendisinin *Ehl-i Hadîs* ekolünden olması⁴⁰ gibi sebepler, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

İbn Ebî Şeybe, başta hadîs olmak üzere, İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eserler kaleme almıştır. Bunların arasında en önemli olanı, birçok nüshası günümüze kadar gelmiş olan, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* isimli eseridir.⁴¹ *Ale'r-ricâl (müsned)* türü eser de yazmıştır.⁴² *El-Müsned fi'l-Hadîs* isimli eserinin, *el-Musannef*'le aynı olduğu ihtimali ileri sürülmüşse de,⁴³ kaynakların çoğunda farklı bir eser olarak zikredilmiş,⁴⁴ gerek müellifin eserleri hakkında bilgi verilirken, gerekse bu eserlerine atıflarda bulunulurken, *Musannef*'le arası ayırt edilmiştir.⁴⁵

İbn Ebî Şeybe'nin, çoğu *Musannef*'in bölümlerinden olan, ancak

⁴⁰ Bkz. Karaman, Hayrettin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, tsz., s. 63-64.

⁴¹ ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 40; ed-Dehlevî, *a.g.e.*, s. 99; Sezgin, *a.g.e.*, I, 108.

⁴² Bkz. İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalim, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakzi Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1409/1989, 2. Baskı, VII, 35-36; el-Kettânî, *Hadîs Literatürü (er-Risâletü'l-Mustatrafe)*, Dipnot ve İlâveleri ile Tercüme Eden: Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 95 (Yusuf Özbek, *Müsned*'in tek yazmasının Topkapı Sarayı, Medîne, 290'da bulunduğunu ve sahâbeden Aşere-i Mübeşşere, Übeyy, Ebû Katâde, Ebû Mes'ûd, Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Eyyûb, Huzeyme, Ebu'd-Derdâ', Sehl b. Hanîf, Râfî' b. Hadîc, Sehl b. Sa'd, Zeyd b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Mes'ûd, Mu'âz b. Cebel, Selmân, Habbâb, Suheyb, Mikdâd, Kâ'b b. Mâlik, Kâ'b b. Ucre, Zeyd b. Erkam'ı ihtiva ettiğini kaydetmektedir).

⁴³ Hacı Halife (Kâtib Çelebi), Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, nşr. M. Şerafettin Yaltrakaya-Kilisli Rifat Bilge, MEB Yay., İstanbul 1971, II, 1711; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 214.

⁴⁴ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 66; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 440; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107; ed-Dehlevî, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁵ Bkz. ez-Zehbî, *Siyer*, XVIII, 202-203.

kaynaklarda müstakil eser olarak tanıtılan ve günümüze kadar gelebilen diğer eserleri şunlardır:

1. Kitâbü'l-Îmân,⁴⁶ (*Musannef* in bölümlerinden).
2. Kitâbü't-Târih,⁴⁷ (*Musannef* in bölümlerinden).
3. Kitâbü'l-Edeb,⁴⁸ (*Musannef* in bölümlerinden).
4. Kitâbü'l-Evâil,⁴⁹ (*Musannef* in bölümlerinden).
5. Kitâbü'l-Fiten,⁵⁰ (*Musannef* in bölümlerinden).
6. Kitâbü'l-Cemel,⁵¹ (*Musannef* in bölümlerinden).
7. Kitâbü't-Tefsir,⁵²
8. Kitâbü'l-Ahkâm,⁵³
9. Kitâbü Sevâbi'l-Kur'ân,⁵⁴
10. Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh,⁵⁵
11. Kitâbü's-Sıffîn,⁵⁶ (*Musannef* in bölümlerinden).
12. Kitâbü'l-Futûh,⁵⁷

⁴⁶ Eser, Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî'nin tahkîki ile 1966 yılında Şam'da neşredilmiştir.

⁴⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 440; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107; Sezgin, *a.g.e.*, I, 109.

⁴⁸ Sezgin, *a.g.e.*, I, 109, el-Kettânî, *er-Risâle*, s. 76.

⁴⁹ el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107.

⁵¹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 440.

⁵² İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 66; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; el-Kettânî, *Risâle*, s. 76; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 107 (Eserin bir yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr: 4028'de bulunmaktadır).

⁵³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 66; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 440.

⁵⁴ İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 440; el-Kettânî, *Risâle*, s. 58.

⁵⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247.

⁵⁶ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247.

13. Kitâbü'r-Red alâ Ebî Hanîfe.⁵⁸ (*Musannef* in bölümlerinden).

2- İbn Ebî Şeybe Buhârî İlişkisi

Burada, İmâm Müslim ve İbn Mâce'ye olan etkisi daha fazla olmasına rağmen, İbn Ebî Şeybe'nin Buhârî ile ilişkisine değinmek istiyoruz. Bunun sebebi ise, “*Buhârî'nin hocası olduğu fakat onun günümüze kadar gelmiş olan Musannef'inin birkaç nüshasına bakıldığında, (Buhârî'nin) Sahîh'te, otuz kadar yerde, 'Bize Abdullah b. Ebî Şeybe rivâyet etti' diyerek sevk ettiği hadîslerine (Musannef'in mezkûr nüshalarında) rastlanılmadığı*” bilgisinin⁵⁹ tahkiki meselesidir.

M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli eserinde Buhârî'nin, şeyhi İbn Ebî Şeybe'den faydalanmış olabileceğini ifade ederek şöyle demektedir:

“*Buhârî'nin kendi şeyhlerinin dahi bütün eserlerinden faydalanmadığını ve Sahîh'ini mümkün mertebe elde edebildiği, irili ufaklı eserlerden hulâsaten meydana getirdiğini tahmin ediyoruz. Meselâ o, Müslim'in 1540 kadar yerde 'Haddesenî Ebû Bekr b. Ebî Şeybe' diyerek, hemen hemen kitâbının her faslına hadîslerini naklettiği Abdullah b. Ebî Şeybe'nin, Sahîh'teki 30 hadîsinden, rivâyet zincirini açıklayarak tek bir hadîsini, el-Musannef'ten nakletmemiştir; birkaç ciltlik hacimli Musannef'inde, yaptığımız mukabeleye göre, 'Haddesenâ Abdullah b. Ebî Şeybe' ifadesiyle serdettiği hadîsleri, onun diğer muhtelif kitaplarından aldığını zannediyoruz. Bu takdirde*

⁵⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 229; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, s. 247.

⁵⁸ *Musannef*'in bölümlerinden olan bu eseri Kevserî, *Rudûd alâ Ebî Hanîfe* ismiyle, müstakil olarak 1360/1941 yılında Kahire'de neşretmiştir (bkz. Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 12).

⁵⁹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 110.

Buhârî'nin, ustadının büyük Musannef kitâbının rivâyet hakkını almamış olması icabetmektedir."⁶⁰

Önce şunu belirtelim ki, *Sahîh*'te, İbn Ebî Şeybe'den alınmış olan hadîs sayısının otuz kadar olduğu bilgisi, İbn Hacer el-Askalanî (ö.852/1448)'ye ait *Tehzîbü't-Tehzîb*'te, *ez-Zühre* (∇φ∩λ≈A) isimli eserden naklen verilmiştir.⁶¹ Sezgin de bu bilgiyi aynı kaynaktan almıştır.⁶² Ancak yapılan inceleme neticesinde bu sayının yirmi olduğu görülmüştür.⁶³ Üstelik bu yirmi hadîsi, *Musannef*'in ilgili bâblarında aradığımızda, bunlardan sekiz tanesinin aynı rivâyet zinciri ve aynı metin ile, yahut da mânâ aynı kalmak suretiyle bazı farklı lafızlarla yer almış olduklarını tespit ettik. Geri kalanlarını ise, *el-Musannef*'te bulamadık. Muhtemelen bu hadîsler müellifin diğer eserlerinden alınmıştır. Buna göre Buhârî, ustadının büyük *Musannef* kitâbının rivâyet hakkını almıştı, kanaatindeyiz. Sezgin'in bunu fark edememesi ise, nüsha farklılıklarından yahut, yazmaların tahkikindeki zorluklardan kaynaklanmış olabilir.

Şimdi Buhârî'nin, İbn Ebî Şeybe'den almış olduğu ve rivâyet zincirini açıklayarak *Sahîh*'inde yer verdiği yirmi hadîsten sekiz tanesini, kaynakları ile uyumu çerçevesinde mukayese etmek üzere görelim. Senedlerinden de anlaşılacağı üzere ilk verilen metin

⁶⁰ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 104-105.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 4 (*ez-Zühre* isimli eseri ve müellifini tespit edemedik).

⁶² Bkz. Sezgin, *a.g.e.*, s. 67.

⁶³ Mezkûr 20 hadîs için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, *Amel fi's-Salât*, 15 (Ha. No.: 1158); *Savm*, 45 (1858); *İ'tikâf*, 17 (1939); *Cihâd*, 97 (2776); *Humus*, 3 (2930); *Bed'ü'l-Halk*, 1 (3021); *Fezâilu's-Sahâbe*, 67 (3666), 74 (3695); *Meğâzî*, 5 (3742), 15 (3836), 28 (3891), 61 (4101), 78 (4188), 464 (4685); *Eşribe*, 9 (5277); *Mardâ*, 19 (5350); *Tıb*, 7 (5363), 39 (5418); *Libâs*, 81 (5589); *Rikâk*, 16 (6086).

Buhârî'nin, ardından verilen ise İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetleri olacaktır.

Birinci Hadîs:

$\mathfrak{S} \in \cap A \phi \Gamma \oplus \clubsuit \sigma \aleph \clubsuit \Rightarrow A \oplus \clubsuit \mid \in \zeta \downarrow \oplus IA B \otimes \Theta \phi \Psi$
 $\otimes \vartheta \in \theta \notin IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit B \otimes \Theta \phi \Psi$
 $\nabla \uparrow \varpi \approx A \notin \downarrow \subset \cap \zeta \Delta \notin \vartheta \otimes \approx A \odot \dots \clubsuit \mathfrak{S} \dots \mu X O \otimes \bullet$
 $\text{---} B \geq \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit \oplus \clubsuit \otimes \aleph \times \dots \clubsuit \oplus \clubsuit$

$\nabla \uparrow \varpi \approx A \notin \downarrow \emptyset \Gamma) \text{---} B \geq \zeta \notin \dots \clubsuit \varepsilon \varphi \subseteq \mathfrak{S} \dots \downarrow \supset \in \dots \clubsuit$
 $O \aleph \dots \mu B \otimes \diamond Y \iota B \aleph \dots \downarrow \notin \dots \clubsuit \varepsilon \varphi \in \downarrow$

⁶⁴. ($\uparrow \leftarrow \theta$)

$\text{---} B \geq \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit \oplus \clubsuit \otimes \aleph \times \dots \clubsuit \oplus \clubsuit \mathfrak{S} \in \cap A \phi \Gamma \oplus \clubsuit$
 $\clubsuit \sigma \aleph \clubsuit \Rightarrow A \oplus \clubsuit \mid \in \zeta \downarrow \oplus IA B \otimes \Theta \phi \Psi$

$\varepsilon \varphi \in \downarrow \notin \theta B \zeta \otimes \approx A \odot \approx \Gamma \Xi \varphi \beta \wp \emptyset X \mid \vartheta \geq \nabla \uparrow \varpi \approx A \notin \downarrow$
 $\subset \cap \zeta \Delta \notin \vartheta \otimes \approx A \odot \dots \clubsuit \mathfrak{S} \dots \nu \wp B \otimes \bullet$

$\notin \downarrow \emptyset \Gamma) \text{---} B \geq \varepsilon \varphi \subseteq \mathfrak{S} \dots \downarrow \supset \in \dots \clubsuit O \aleph \dots \mu \notin \theta B \zeta \otimes \approx A$
 $\phi \otimes \clubsuit \oplus \downarrow B \otimes \diamond Y \iota B \aleph \dots \downarrow B \otimes \in \dots \clubsuit$

⁶⁵. ($\uparrow \leftarrow \theta \nabla \uparrow \varpi \approx A$)

Rivâyetler mukayese edildiğinde, senedin ve mânânın aynı

⁶⁴ *el-Buhârî*, Amel fi's-Salât, 15.

⁶⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, Salât, 294 (I, 522).

olduğu görülmektedir. Ancak lafızlarda, zamirlerin tekil veya çoğul olma farkları ile, “*Habeşistan’a hicretten önce ve sonra*” kayıtlarının *Buhârî*’de yer almadığı anlaşılmaktadır ki, bu ayrıntı mânâyı etkilememektedir. Nitekim aynı hadîsin *Buhârî*’deki başka bir tarikinde⁶⁶ ve Müslim’in İbn Ebî Şeybe’den tahrîc ettiği rivâyette⁶⁷ mezkûr ayrıntının bir bölümü yer almaktadır. *Buhârî*’nin, mükerrer olan bu rivâyette ihtisar yaptığı anlaşılmaktadır.

İkinci Hadîs:

$$\supset \in IX \oplus \clubsuit \Re B p \cap B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \lrcorner B \mu X \subset IX B \otimes \Theta \phi \Psi$$

$$\otimes \vartheta \in \theta \notin IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit B \otimes \Theta \phi \Psi$$

$$\oplus \in \Psi \phi \div I \notin IX \zeta \Delta \notin \vartheta \otimes \dots \approx \nabla \phi^\circ \mu \otimes \blacklozenge \otimes \cup B \cup \otimes \clubsuit \supset$$

$$\dots \approx A \notin \psi \iota \prod B \Re \mu X \oplus \clubsuit \otimes \Re B \downarrow \zeta$$

$$O \dots \blacklozenge^\circ \downarrow \supset \in \times \rho \downarrow \text{---} B \geq \notin \geq B \rangle \wp \leftarrow \Gamma \supset \rangle I \iota X B \cdot \in \theta \phi Y$$

$$X B \lrcorner \notin I \Rightarrow O \dots \times \downarrow \otimes \otimes \subseteq \phi \Re \approx A \varepsilon A \iota X$$

⁶⁸. $\oplus \in \geq B \rangle \otimes \approx A \Pi A \gamma O \vartheta \Re \nu \downarrow$

$$\prod B \Re \mu X \oplus \clubsuit \otimes \Re B \downarrow \zeta \supset \in IX \oplus \clubsuit \nabla \zeta \phi \clubsuit \oplus I \Re B p \cap$$

$$B \otimes \Theta \phi \Psi \text{---} B \geq \otimes \lrcorner B \mu X \subset IX B \otimes \Theta \phi \Psi$$

$$\otimes \approx \Gamma \phi Y B \cup \subseteq \emptyset X \varepsilon A \iota X \oplus \in \Psi \phi \div I \notin IX O \in I \notin \downarrow \Delta$$

$$\notin \vartheta \otimes \approx A \nabla \phi^\circ \mu \otimes \blacklozenge \otimes \cup O \approx B \geq$$

⁶⁶ *el-Buhârî*, Amel fi’s-Salât, 2.

⁶⁷ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, tsz., Mesâcid, 34.

⁶⁸ *el-Buhârî*, Fezâilu’s-Sahâbe, 74.

$\varphi \div I \notin I \Rightarrow O \dots x \downarrow \supset I B \aleph \cup \rangle I \varphi \wp B \downarrow \supset \sqrt{B \times v} \approx \Leftarrow \zeta \supset M$
 $\varphi^\circ v \approx \phi \zeta \wp \mathfrak{S} \dots \downarrow O \approx B \geq \textcircled{\otimes} \subseteq \phi \aleph \approx A$

$\notin \rangle I \downarrow \oplus \in \textcircled{\otimes} \Theta H I \supset \in \times \theta \text{---} B \times \downarrow O \approx B \geq \notin \geq B \rangle \wp \Leftarrow \Gamma \supset$
 $I \Upsilon I X B \cdot \in \theta \phi Y X B \downarrow \supset \dots \approx A \zeta$

⁶⁹. $\oplus \in \geq B \rangle \textcircled{\otimes} \approx A \Pi A \gamma O \in \aleph \mu \neq \eta \dots \downarrow \forall \varphi^\circ v \approx A \varphi \alpha \diamond B I$
 $\zeta \prod B \times v \approx A \phi \Psi A \subset I$

Metinler karşılaştırıldığında, senedin ve mânânın aynı olduğu; ancak yine zamirlerde ve lafızlarda farklılıkların bulunduğu ve bu farklılıkların da ayrıntılarla ilgili olduğu; dolayısıyla mânâyı etkilemediği görülmektedir. Nitekim Buhârî'nin, Ubeyd b. İsmâîl'den aynı senedle tahrîc ettiği varyantı, *Musannef*'teki ile hemen aynı lafızlara sahiptir:

$\zeta \notin IX \notin \wp \varphi \vartheta \alpha X \text{---} B \geq \aleph B \rho \cap \oplus \clubsuit \textcircled{\otimes} \downarrow B \mu X \subset IX B \textcircled{\otimes}$
 $\Theta \phi \Psi \mid \in \clubsuit B \aleph \mu \Gamma \oplus I \phi \in \vartheta \clubsuit B \textcircled{\otimes} \Theta \phi \Psi$

$\notin \vartheta \textcircled{\otimes} \approx A \forall \varphi^\circ \mu \textcircled{\otimes} \diamond \otimes \upsilon O \approx B \geq B \cup \textcircled{\otimes} \clubsuit \supset \dots \approx A \notin \psi \prod B$
 $\aleph \mu X \oplus \clubsuit \textcircled{\otimes} \aleph B \downarrow B \zeta \subseteq X \notin \textcircled{\otimes} \Theta \phi \Psi$

$\phi \zeta \wp \mathfrak{S} \dots \downarrow O \approx B \geq \textcircled{\otimes} \subseteq \phi \aleph \approx A \textcircled{\otimes} \approx \Gamma \varphi Y B \cup \subseteq \emptyset X \varepsilon A \iota$
 $X \oplus \in \Psi \varphi \div I \notin IX O \in I \notin \downarrow \Delta$

$\Upsilon I X B \cdot \in \theta \phi Y X B \downarrow \supset \dots \approx A \zeta \varphi \div I \notin I \Rightarrow O \dots x \downarrow \supset I B$
 $\aleph \cup \rangle I \varphi \wp B \downarrow \supset \sqrt{B \times v} \approx \Leftarrow \zeta \supset M \varphi^\circ v \approx$

⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 20 (VIII, 455-456).

$O \dots \diamond \circ \downarrow \nabla \varphi \circ v \approx A \varphi \alpha \diamond B I \zeta \prod B \times v \approx A \phi \Psi A \subset I \supset \epsilon \rangle I \cup B$
 $\downarrow \oplus \in \otimes \Theta B I \supset \epsilon \times \rho \downarrow \text{---} B \geq \notin \geq B \rangle \wp \Leftarrow \Gamma \supset I$

⁷⁰. $\oplus \in \geq B \rangle \otimes \approx A \prod A \gamma O \vartheta \aleph \mu \neq \approx \eta \dots \downarrow$

Bundan dolayı öyle anlaşılıyor ki, mükerrer olan bu hadîste de, Buhârî ihtisar yapmıştır.

Üçüncü Hadîs:

$O \subseteq X \iota \text{---} B \geq o \in \geq \oplus \clubsuit \mid \in \clubsuit B \aleph \mu \Gamma \oplus \clubsuit \heartsuit \in \bullet \zeta B \otimes \Theta \phi \Psi$
 $\otimes \vartheta \in \theta \notin IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit B \otimes \Theta \phi \Psi$

⁷¹. $\phi \Psi X \aleph \subset \subseteq \Delta \notin \vartheta \otimes \approx A B \cup I \notin \geq \zeta \prod \uparrow \theta \otimes Z \dots \phi \subseteq$

$\text{---} B \geq \aleph \kappa B \Psi \notin IX \oplus I o \in \geq \oplus \clubsuit \phi \approx B \alpha \notin IX \oplus I \mid \in \clubsuit$
 $B \aleph \mu \Gamma \oplus \clubsuit \heartsuit \in \bullet \zeta B \otimes \Theta \phi \Psi$

⁷². $\phi \Psi X \aleph \subset \subseteq \Delta \notin \vartheta \otimes \approx A B \cup I \notin \geq \zeta \prod \uparrow \theta \supset \dots \approx A$
 $\phi \in \vartheta \clubsuit \oplus I \otimes Z \dots \phi \subseteq O \subseteq X \iota$

Yukarıdaki rivâyetler mukayese edildiğinde, sened, mânâ ve lafızların aynı olduğu görülmektedir.

Dördüncü Hadîs:

$\oplus \clubsuit \supset \in IX \oplus \clubsuit \aleph B \rho \cap \oplus \clubsuit \varphi \in \aleph \wp \oplus I A B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \vartheta$
 $\in \theta \notin IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit B \otimes \Theta \phi \Psi$

⁷⁰ *el-Buhârî*, Cihâd, 121.

⁷¹ *el-Buhârî*, Meğâzî, 15.

⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 26 (VIII, 489).

♥ψϕϕ ∂φ⊗β≈A ⊕⊥ Δ ∉ ∂⊗≈A ♥Yı B N≈ O≈B≥ B∪
 ⊗♣ ⊃...≈A ∉ ψı ⊗ρ√B♣

? ↑v≈A O♦ψϕ φ≥ —B×↓ N↑v≈A ⊃ε...♣ | ⊆φ∂Y
 ⊇BMX | vN↔Aϕ ↑v≈A

∉≈Γ ιBθAϕ B⊗∩ B∩ —B≥ (⊕⊆X ⊙≈H↓) —B≥ S∪
 ε≈Γ EφαB↓ ⊇B⊗♦ψϕ B⊥ ⊃...≈Aϕ

⁷³. S∪ε≈Γ Δ ∉ ∂⊗≈A Eφβ↓ ⊗/⊆φ≥ ∉ ⊗I

⊕♣ ⊃ε IX ⊕♣ ∇ϕφ♣ ⊕I NBr∩ ⊕♣ ∇φ∂♣ϕ φε N
 ϕ ⊕I ⊃...≈A φ∂♣ B⊗⊕φΨ

↑v≈A ♥ψϕϕ ∂φ⊗β≈A N⊆⊆ Δ ⊃...≈A —cμı ♥Yı
 B N≈ O≈B≥ ⊗ρ√B♣

? ↑v≈A O♦ψϕ —B×↓ ιB∂←≈A ⊃μXı Kϖ♣ φ≥ϕ |
 ⊆φ∂Y ⊇BMX | vN↔Aϕ

∉≈Γ Δ⊥ϕXϕ B⊗∩ B∩ —B≥ ? ⊕⊆Δ↓ Δ ⊃...≈A —c
 μı —B×↓ ⊃N♦ψϕ B⊥ ⊃...≈Aϕ↓

⁷⁴. S∪ε≈Γ Δ ⊃...≈A —cμı Eφβ↓ —B≥ ⊗/⊆φ≥ ∉ ⊗I

Rivâyetlere bakıldığında, sened ve mânanın aynı olduğu, lafızların ise bir birine yakın olduğu görülmektedir. Burada da Buhârî, mükerrer olan ve daha önce Muhammed b. Abdillâh'tan, 'Abde tariki

⁷³ *el-Buhârî*, Meğâzî, 28.

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 28 (VIII, 502).

ile rivâyet ettiği, metni aşağıda verilen hadîsi, metodu gereği ve mânâ ile rivâyeti tecvîz etmesi hasebiyle küçük farklılıklarla nakletmiştir.

$\textcircled{R}\rho\sqrt{B\clubsuit} \oplus\clubsuit \supseteq IX \oplus\clubsuit \nabla\zeta\varphi\clubsuit \oplus I \Re B\rho\cap \oplus\clubsuit \nabla\phi\vartheta\clubsuit$
 $B \wp\varphi\vartheta\alpha X \phi \Re Z\downarrow B\otimes\Theta\phi\Psi$

$\Uparrow v\approx A \heartsuit\psi\zeta\zeta \partial\phi\otimes\beta\approx A \Re\subseteq\subseteq \heartsuit Y_1 B \Re\approx \Delta \supseteq \dots \approx A \text{ —}$
 $\text{—}c\mu \emptyset X B\cup\otimes\clubsuit \supseteq \dots \approx A \notin \psi\iota$

$\Uparrow v\approx A O\blacklozenge\psi\zeta \text{—}B\times\downarrow \iota B\vartheta\leftarrow\approx A \supseteq \mu X_1 K\varpi\clubsuit \phi\geq\zeta \mid \subseteq$
 $\varphi\vartheta Y \supseteq BM\Delta\downarrow \mid vN\leftrightarrow A\zeta$

$\notin \otimes I \notin \approx \Gamma \Delta\downarrow\zeta X\zeta B\otimes\cap B\cap \text{—}B\geq \oplus\subseteq\Delta\downarrow \Delta \supseteq \dots \approx A$
 $\text{—}c\mu \text{—}B\times\downarrow \supseteq N\blacklozenge\psi\zeta B\downarrow \supseteq \dots \approx A\zeta\downarrow$

⁷⁵. $\Delta \supseteq \dots \approx A \text{—}c\mu \Im\cup\vartheta\approx\Gamma \Xi\varphi\beta\downarrow O\approx B\geq \textcircled{R}/\subseteq\varphi\geq$

Beşinci Hadîs:

$\oplus\clubsuit \emptyset B\in \textcircled{\mu} \oplus\clubsuit \phi\in \blacklozenge\mu \oplus I \notin Z\subseteq B\otimes\Theta\phi\Psi \textcircled{\vartheta}\in\theta \notin IX$
 $\oplus I \supseteq \dots \approx A\phi\vartheta\clubsuit B\otimes\Theta\phi\Psi$

$\oplus\clubsuit \textcircled{\vartheta}N\clubsuit \oplus I \supseteq \dots \approx A \phi\vartheta\clubsuit \oplus I \supseteq \dots \approx A \phi\in \vartheta\clubsuit \oplus\clubsuit \textcircled{R}$
 $\rho\sqrt{B\clubsuit} \notin IX \oplus IA \textcircled{\mu}\zeta\downarrow$

⁷⁶. $\supseteq M\zeta\downarrow \phi\blacklozenge I \Delta \notin \vartheta\otimes\approx A \mid \vartheta\geq \supseteq \otimes\clubsuit \supseteq \dots \approx A \notin \psi\iota \varphi\div I$
 $BIX \emptyset X \pi B\vartheta\clubsuit \oplus IA\zeta \textcircled{R}\rho\sqrt{B\clubsuit}$

⁷⁵ Bkz. *el-Buhârî*, Cihâd, 18.

⁷⁶ *el-Buhârî*, Meğâzî, 78.

$\phi \in \vartheta \clubsuit \oplus \clubsuit \otimes \rho \sqrt{B \clubsuit} \notin IX \oplus I \odot \mu \subset \downarrow \oplus \clubsuit \emptyset B \in {}^\circ \mu \oplus \clubsuit \phi$
 $\in \diamond \mu \oplus I \notin Z \subseteq B \otimes \Theta \phi \Psi$

$\mid \vartheta \geq \phi \div I B IX \emptyset X \pi B \vartheta \clubsuit \oplus IA \not\subset \otimes \rho \sqrt{B \clubsuit} \oplus \clubsuit \otimes \vartheta N \clubsuit$
 $\oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit \oplus I \supset \dots \approx A$

⁷⁷. $\Pi B \downarrow B \downarrow \phi \diamond I \Delta \notin \vartheta \otimes \approx A$

Beşinci hadîsleri karşılaştırdığımızda, sened, mânâ ve son kelimesi hariç, lafızlarının aynı olduğu görülmektedir.

Altıncı Hadîs:

$\nabla \not\subset \phi \clubsuit \oplus I \aleph B \rho \cap B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \downarrow B \mu X \subset IX B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \vartheta$
 $\in \theta \notin IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit B \otimes \Theta \phi \Psi$

$\Pi A \subset \dots Z \approx A K Z \subseteq \Delta \notin \vartheta \approx A \emptyset B \bullet O \approx B \geq B \cup \otimes \clubsuit \supset \dots \approx$
 $A \notin \psi \iota \otimes \rho \sqrt{B \clubsuit} \oplus \clubsuit \supset \in IX \oplus \clubsuit$

⁷⁸. $\mid v \diamond \approx A \not\subset$

$\emptyset B \bullet O \approx B \geq \otimes \rho \sqrt{B \clubsuit} \oplus \clubsuit \supset \in IX \oplus \clubsuit \nabla \not\subset \phi \clubsuit \oplus I \aleph B \rho \cap$
 $B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \downarrow B \mu X \subset IX B \otimes \Theta \phi \Psi$

⁷⁹. $\Pi A \subset \dots Z \approx A K Z \subseteq \not\subset \mid v \diamond \approx A K Z \subseteq \Delta \supset \dots \approx A \text{—} \subset \mu$

Bu rivâyetlere baktığımızda, sened, mânâ ve lafızların aynı olduklarını görmekteyiz. Tek farklılık, İbn Ebî Şeybe rivâyetinde fiilin

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 42 (VIII, 568).

⁷⁸ *el-Buhârî*, Eşribe, 9.

⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Eşribe, 40 (V, 524).

tekrar edilmesinden ibarettir ki, bunun mânâya etkisi yoktur.

Yedinci Hadîs:

$\Theta I \phi \subseteq \kappa \oplus \clubsuit \therefore \in \dots \downarrow B \otimes \Theta \phi \Psi \phi \aleph Z \downarrow \Theta I \circ \wp \subset \subseteq B \otimes \Theta$
 $\phi \Psi \otimes \vartheta \in \theta \notin IX \oplus IA \text{---} B \geq \zeta$

$\Delta \notin \vartheta \otimes \approx A \oplus \clubsuit \supset \otimes \clubsuit \supset \dots \approx A \notin \psi \iota \nabla \varphi \subseteq \varphi \cap \notin IX \oplus \clubsuit \iota$
 $B \vee \subseteq \Theta I \prod B \rangle \clubsuit \oplus \clubsuit \Im \dots \mu X$

⁸⁰. $\otimes \aleph \theta \subset N \vee \aleph \approx A \zeta \otimes \aleph \theta A \subset \approx A \zeta \otimes \dots \vee \subset N \vee \aleph \approx A \zeta \otimes$
 $\dots \vee A \subset \approx A \supset \dots \approx A \oplus \diamond \approx \text{---} B \geq$

$\Theta I \prod B \rangle \clubsuit \oplus \clubsuit \Im \dots \mu X \Theta I \phi \subseteq \kappa \oplus \clubsuit \therefore \in \dots \downarrow B \otimes \Theta \phi \Psi$
 $\text{---} B \geq \phi \aleph Z \downarrow \Theta I \circ \wp \subset \subseteq B \otimes \Theta \phi \Psi$

$\otimes \dots \vee A \subset \approx A \supset \dots \approx A \oplus \diamond \approx \text{---} B \geq \Delta \supset \dots \approx A \text{---} \subset \mu \iota \emptyset X$
 $\nabla \varphi \subseteq \varphi \cap \notin IX \oplus \clubsuit \iota B \vee \subseteq$

⁸¹. $\otimes \aleph \theta \subset N \vee \aleph \approx A \zeta \otimes \aleph \theta A \subset \approx A \zeta \otimes \dots \vee \subset N \vee \aleph \approx A \zeta$

Rivâyetler mukayese edildiğinde, sened ve mânânın aynı olduğu görülmektedir.

Sekizinci Hadîs:

$\partial B Z \mu \Gamma \notin IX \oplus \clubsuit \emptyset B \in \circ \mu \oplus \clubsuit \notin Z \subseteq B \otimes \Theta \phi \Psi \otimes \vartheta \in \theta \notin$
 $IX \oplus I \supset \dots \approx A \phi \vartheta \clubsuit \notin \otimes \Theta \phi \Psi$

⁸⁰ *el-Buhârî*, Libâs, 81.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Libâs ve Zîne, 73 (VI, 76).

$\textcircled{R} \sqrt{B} \text{X} \Theta \uparrow \Theta \downarrow \phi I \Lambda B Z \nu X \emptyset X T \phi Z N \wp B \otimes \bullet \text{---} B \geq \supset \otimes$
 $\clubsuit \supset \dots \approx A \notin \psi \iota \prod A \vartheta \approx A \oplus \clubsuit$

$\kappa \zeta B Y B \downarrow \zeta \varphi \cup \otimes \approx A \supset \blacklozenge \downarrow A \zeta \kappa \zeta B Y \oplus \subseteq \eta \approx A \Pi \subset \approx B$
 $\Lambda B Z \nu \Rightarrow \nabla \phi \blacklozenge I \varphi \rho \clubsuit \textcircled{R} \blacklozenge \zeta I \zeta$

⁸². $\oplus \downarrow \leftrightarrow \downarrow \leftarrow \Gamma \supset \blacklozenge \downarrow$

$\oplus I \prod A \vartheta \approx A \oplus \clubsuit \partial B Z \mu \Gamma \notin IX \oplus \clubsuit \mid \sqrt{A} \varphi \mu \Gamma \zeta \emptyset B \in \textcircled{\mu}$
 $B \otimes \Theta \phi \Psi \text{---} B \geq \heartsuit \in \bullet \zeta B \otimes \Theta \phi \Psi$

$\textcircled{R} \cdot \downarrow B \Theta \uparrow \Theta \zeta \varphi \rho \clubsuit \textcircled{R} \blacklozenge \zeta I \downarrow \phi I \mathfrak{X} \subset \subseteq \Delta \supset \dots \approx A \text{---} \subset \mu \Lambda$
 $B Z \nu X \emptyset B \bullet \text{---} B \geq \Lambda \kappa B \clubsuit$

$\varphi \cup \otimes \approx A \supset \blacklozenge \downarrow A \zeta \kappa \zeta B Y \oplus \subseteq \eta \approx A \Pi \subset \approx B \quad \Lambda B Z \nu X \nabla \phi$
 $\clubsuit \textcircled{\circ} \dots \clubsuit \mathfrak{S} \cup \wp X T \phi Z N \wp B \otimes \bullet \zeta$

⁸³. $\oplus \downarrow \leftrightarrow \downarrow \leftarrow \Gamma \supset \blacklozenge \downarrow \kappa \zeta B Y B \downarrow \zeta$

Bu hadisler incelendiğinde, Buhârî'nin senedinde İbn Ebî Şeybe'nin şeyhi Yahya iken, *Musannef*'te Veki' b. el-Cerrâh olduğu, mânânın aynı fakat lafızlarda bazı değişikliklerin bulunduğu görülmektedir.

Metinlerin mukayeselerini, mücmel olarak bir arada görmek istediğimizde şu şekilde bir tablo oluşturabiliriz:

Sahîh			el-Musannef			Mukayese
<u>Bölüm</u>	<u>Bâb</u>	<u>Hadîs</u>	<u>Bölüm</u>	<u>Bâb</u>	<u>Hadîs</u>	<u>Sened Mânâ Lafızlar</u>
<hr/>						

Biçimlendirilmiş: Satır aralığı: tek

⁸² *el-Buhârî*, Meğâzî, 5.

⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 25 (VIII, 482).

Amel Salât	15	1158	Salât	294	8	Aynı	Aynı	Farklı
Fed. Sahâbe	74	3695	Meğâzî	20	1	Aynı	Aynı	Farklı
Meğazî	15	3832	Meğâzî	26	23	Aynı	Aynı	Aynı
Meğazî	28	3891	Meğâzî	26	2	Aynı	Aynı	Farklı
Meğazî	78	4188	Meğâzî	42	15	Aynı	Aynı	Aynı
Eşribe	9	5277	Eşribe	40	1	Aynı	Aynı	Aynı
Libas	81	5589	Libas-Zi.	73	11	Aynı	Aynı	Aynı
Meğazî	5	3742	Meğâzî	25	72	Farklı	Aynı	Aynı

Tablodaki görüldüğü gibi, *Sahîh*'te, İbn Ebî Şeybe'den nakledilen yirmi hadîsten yedi tanesi, *Musannef*'te aynı sened, aynı mânâ ve bazı lafız farklılıklarıyla; bir hadîs ise aynı metin ve lafızlarla fakat, bir râvîsi ayrı olmak üzere farklı bir senedle gelmiştir.

Şurası da bir gerçek ki, hadîslerin nesiller boyunca nakledilmeleri esnasında, asıl metinden uzaklaştıkça, bir takım farklılıkların ortaya çıkacağı doğaldır. Nitekim Buhârî'nin de İbn Ebî Şeybe'den tahrîc ettiği rivâyetlerin asıl kaynağı arasında az da olsa bazı farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Fakat az da olsa, bu farklılıkların izah edilmesi gerekir.

Bu farklılıkların nedenlerini iki ana başlık altında toplamamız mümkündür:

a. Nüsha farkları: Kısaca belirtmek gerekirse bu farklar, öncelikle her iki eserin farklı -rivâyet- nüshalarından kaynaklanmış olabilir. Zira gerek *Sahîh*'in gerekse *Musannef*'in değişik birçok yazma nüshaları mevcuttur. Başta İstanbul kütüphanelerinin hemen hepsinde, Paris, Kahire, Zâhiriye⁸⁴, Almanya ve Medîne⁸⁵

⁸⁴ Bkz. Sezgin, *GAS*, I, 108-109; Korkis Avvâd, *Akdemü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye fi Mektebâti'l-Âlem*, Bağdâd, 1982, s. 35.

kütüphanelerinde *Musannef*'in nüshaları⁸⁶ bulunmaktadır. Dolayısıyla her iki eserin değişik nüshalarının tahkik edilip karşılaştırılması durumunda belki de hadîslerin çoğunun aynı metne sahip oldukları ortaya çıkacaktır, veya en azından aradaki farklar daha da azalacaktır.

b. Mânâ ile rivâyet (ihtisâr-taktî'): Bilindiği üzere, hadîs metninin, salahiyetli şahıslar tarafından, mânâsı bozulmamak şartıyla Resûlullah (s.a.s.)'ın kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifâde edilerek rivâyet edilmesine *rivâyet bi'l-mânâ* adı verilmektedir⁸⁷.

Diğer taraftan, birkaç mevzûu ihtiva eden bir hadîsi, konularına göre parçalara bölüp her birini kitâbın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanmaya, ıstılahta "taktî'u'l-hadîs"⁸⁸ denilmektedir ki, Buhârî'nin mânâ ile rivâyeti tecvîz ettiği ve buna bağlı olarak taktî' yaptığı bilinmektedir.

Farklılıklara sebebiyet veren bir başka tasarruf da, ihtisâr yapılmasıdır. İhtisâr, hadîsin anlatmak istediğini, mânâyı tam aktaracak şekilde kısaca ifade etmek⁸⁹ anlamına gelmektedir ve Buhârî tarafından uygulandığı malumdur.

Netice itibariyle metinler arasındaki lafız farklılıkları her iki eserin nüsha farklılıklarından kaynaklanmış olabileceği gibi, mânâ ile rivâyeti tecvîz eden ve bunun bir sonucu olarak lafızlarda Müslim

⁸⁵ el-Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, *Tuhfetü'l-Ahvazî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 264 (Mukaddime).

⁸⁶ *Musannef*'in nüshaları hakkında geniş bilgi için bkz. Nihat Yatkın, *Ebü Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i*, AÜSBE, Erzurum 1998 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 183-186.

⁸⁷ Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul 1987, s. 130; Geniş bilgi için bkz. Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 454-468; Talât Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, AÜİF Yay., Ankara 1985, s. 372-373; Yatkın, *Hadîslerin Mânâ İle Rivâyeti ve Neticeleri*, AÜSBE, Erzurum, 1992 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁸⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 149; Ahmed Naim, *a.g.e.*, s. 471; Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 421.

⁸⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 73; Bilgi için bkz. Ahmed Naim, *a.g.e.*, s. 469-470.

kadar titiz davranmayan, Buhârî'den de kaynaklanmış olabilir, kanaatindeyiz.

Nitekim metinler tetkîk edildiğinde görülecektir ki ortaya çıkan farklılıklar, aynı eserin farklı rivâyet nüshaları arasında olabilecek farklılardan daha fazla değildir. Hatta öyle ki, bazı metinler arasında bir-iki basit farkın ötesinde bir farklılık söz konusu değildir. Dikkat edilirse bu iki metin arasında kayda değer bir farklılık görülmemektedir.

Bu uyumun asgari anlamı; Buhârî'nin, ister hâfıza gücü densin ister yazılı malzeme densin, daha önceki bir kaynak olan İbn Ebî Şeybe'nin eserinden, aslına sadık kalarak hadîsleri rivâyet ettikleridir.

Sonuç:

Her ne kadar daha çok meşhur olmuş ve tedavülde kalmış olsalar da, *Kütüb-i Sitte* ve benzerlerinin arka planında İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk vb. muhaddisleri her zaman görmemiz mümkün olmaktadır. Gerçekten de, özellikle Müslim ve İbn Mâce'nin eserleri karıştırıldığında hemen her sayfasında birçok hadîslerin *Haddesenâ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe* ifadesiyle başladıklarını görürüz. Diğer taraftan, *Sahîh*'ine aldığı rivâyetlerin sayısı az olsa da, sonuçta Buhârî, üstadı İbn Ebî Şeybe'den faydalanarak kendisinden hadîs almıştır. Tabî ki buna, sened zincirini zikrederek verdiği yirmi hadis dışında aldığı, ancak muallak olarak verdiği hadîsleri⁹⁰ de katmak gerekir.

İbn Ebî Şeybe, yalnız rivâyet açısından değil, dirâyet açısından da sonrakilere etki etmiştir. *Musannef*, otuz yedi kitâb (bölüm), toplam 4876 bâbdan (alt bölümden) meydana gelmektedir. Tasnîf döneminin başlarında, hadîslerin bu kadar çok sayıda bâb altında derlenmesi

⁹⁰ Muallak hadîsler için bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukeddimetü Fethi'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, s. 20, 22, 27, 31, 37, 38, 39, 48, 86.

küçümsenecek bir hadise değildir. İnanç esaslarından ibâdetlere, muamelâtta âdâb-ı muâşerete, tarihten fitene; hemen hemen her konuda, sayısı otuz sekiz bine varan hadîs ve eserlerin, muhtevâlarına göre ayırt edilip, düzenli ve istifade edilir hale getirilmesi, gerçekten büyük bir çabanın ürünü olmalıdır ve bu çabanın izlerini sonrakilerde görmek zor olmasa gerektir.⁹¹

⁹¹ İbn Ebî Şeybe'nin, rivâyet ve metod açısından etkileri ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 87 vd.